

Okółokeynesowskiej debaty ciąg dalszy

Jan Fazlagić*

John M. Keynes i jego *Zeitgeist*

Wprowadzenie

Opracowanie niniejsze ma na celu przedstawienie szerszego kontekstu, w jakim powstawało epokowe dzieło wielkiego brytyjskiego ekonomisty, ze szczególnym uwzględnieniem doświadczeń i inspiracji mających niebagatelne znaczenie dla powstania teorii Keynesa. Kontekstem tym będzie perspektywa historyczna, a także perspektywa związana z wiedzą o kreatywności i biografiach osób kreatywnych. Celem autora jest ukazanie Keynesa jako postaci, która swój sukces zawdzięcza nie tylko wielkiemu intelektowi, lecz także splotowi innych, sprzyjających okoliczności (*serendipity*). Cel ten w żadnym stopniu nie podważa dorobku Keynesa, a przede wszystkim jego wpływu na rozwój myśli ekonomicznej na świecie aż

do czasów nam obecnych. Niniejszy artykuł powstał w nawiązaniu i w uzupełnieniu do tekstów zamieszczonych w pracy zbiorowej Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego pt. *Keynes a współczesność. Ekonomiczne perspektywy dla naszych wnuków* [Mączyńska, Gorynia, Urbaniec, 2023].

Zeitgeist i samospełniające się przepowiednie

W powszechnym przekonaniu kreatywność jest przede wszystkim atrybutem (cechą osobową) twórcy. Tymczasem literatura dotycząca kreatywności wskazuje wyraźnie, że lista czynników odpowiedzialnych za powstanie dzieła kreatywnego nie kończy się na atrybutach samego twórcy (*Person*) [Kaufman, 2009]. Aby powstało kreatywne dzieło, powinna zaistnieć kombinacja kilku dodatkowych sprzyjających czynników. Są nimi proces poznawczy (*Process*), sprzyjające

* Prof. dr hab. Jan Fazlagić – Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu; Jan.Fazlagic@ue.poznan.pl.

otoczenie (*Press*) i dostęp do zasobów i sieci społecznych (*Place*) [Fazlagić, 2023]. Tymczasem biografowie Johna M. Keynesa koncentrują się głównie na efektach jego pracy (*Product*). Ponadto badacze biografii osób kreatywnych wskazują na znaczącą, jeśli nie decydującą rolę osadzenia w czasie, w którym działał wybitny twórca (ze szczególnym uwzględnieniem wieku danej osoby/fazy życia). Nie chodzi tu jednak o to, aby wyjaśnić sposób „dostrojenia się” twórcy do czasów i wyzwań mu współczesnych (czyli dobrze rozumianego oportunizmu) – wręcz przeciwnie. W literaturze z zakresu kreatywności, a także przywództwa, zwraca się uwagę na to, jak okoliczności zewnętrzne umożliwiły ujawnienie się talentu twórcy [Fazlagić, 2023]. Wskazuje się, że przy wszystkich czynnikach niezmiennych dany twórca nie uzyskałby tak spektakularnych osiągnięć, gdyby urodził się nawet kilka lat wcześniej lub później. Klasycznym przykładem *Zeitgeist* jest postać Napoleona Bonaparte, który rozpoczął karierę wojskową właśnie w czasie, gdy wybuchła Wielka Rewolucja Francuska, a urodził się właśnie wtedy, gdy Korsyka przechodziła spod władzy Genui pod panowanie francuskie. Przypadek Johna M. Keynesa nie jest odosobniony: urodził się w dobrze sytuowanej rodzinie w wiktoriańskiej Wielkiej Brytanii, której elity intelektualne zawsze sympatyzowały z Niemcami. Gdyby Keynes tworzył w niedalekiej Francji i odwiedził pole bitwy pod Verdun, prawdopodobnie zabrakłoby mu empatii, aby spojrzeć na dewastujące skutki traktatu wersalskiego dla samych Niemiec i nie napisałby „profetycznego” tekstu na ten temat. Studiowanie materiałów źródłowych [Encyclopedia Britannica, 2024] na temat życia brytyjskiego ekonomisty ułatwia uniknięcie błędów interpretacyjnych związanych z prezentyzmem¹. Przykładem jest tutaj przypisywanie Keynesowi „profetycznej odwagi” [Mączyńska, Gorynia, Urbaniec, 2023]. W istocie, w brytyjskim społeczeństwie klasowym osoba taka jak Keynes nie musiała zdobywać się na odwagę, aby głosić swoje poglądy². Co więcej, jak podaje Encyclopedia Britannica, w latach 20. XX wieku Keynes nie rzucał wyzwania tradycyjnym wolnorynkowym poglądom na temat ekonomii. W przypadku przedstawicieli nauk społecznych nie można stosować tych samych standardów odnośnie do tego, co nazywamy wizjonerstwem, czy też profetyzmem. Nie można bezrefleksyjnie łączyć „profetyzmu” Nicolii Tesli, który w sporze z Edisonem

stał na słusznym, jak się później okazało stanowisku, że przyszłość przekazywania energii elektrycznej będzie związana z prądem przemiennym, a nie prądem stałym (jak twierdził Edison) z „profetyzmem” Keynesa. Przedstawiciele nauk społecznych mają znaczną przewagę nad przedstawicielami nauk ścisłych, jeśli chodzi o „przewidywanie” przyszłości: zjawisko to nazwano samospełniającą się przepowiednią. Samospełniająca się przepowiednia (proroctwo) to zjawisko polegające na tym, że określone oczekiwania w stosunku do pewnych zachowań lub zdarzeń wpływają na te zachowania lub zdarzenia w sposób, który powoduje spełnienie oczekiwań. Nie wiadomo, co by się stało, gdyby Keynes nie zdobył sławy – być może tradycyjni monetaryści wymyśliliby inny sposób stymulowania gospodarki, niż proponował Keynes. Jest to przyczynek do debaty, która wychodzi poza zakres tematyczny niniejszego opracowania, aczkolwiek należy zwrócić uwagę, że determinizm historyczny i dynamika sił rozwojowych są od lat tematem wielu badań. Warto jednak odnosić się czasami z większą powściągliwością, posługując się terminami takimi jak „proroczy Keynes”. Keynes na pewno miał wielki i niekwestionowany wpływ (*impact*) na rozwój ekonomii i gospodarki, ale historia myśli Keynesa jeszcze się nie skończyła. Pamiętać należy, że zadłużenie wielu światowych gospodarek jest obecnie astronomiczne, a mało który rząd stosuje doktrynalnie zalecenia Keynesa, który postulował, aby w czasach prosperity gospodarczej znacząco obniżyć dług publiczny. To przecież sam Keynes miał powiedzieć „In the long run, we are all dead” – kolejne dekady *mogą* także wykazać, że „keynesism is dead”.

Naukowy „input” i inspiracje historyczne Keynesa

Większość kreatywnych dzieł w historii ludzkości jest kompilacją wiedzy i doświadczeń poprzedników. Amerykański reżyser George Lucas zasłynął stworzeniem popularnej serii *Gwiezdne wojny* (pierwszy film z cyklu znalazł się na ekranach kin w 1977 roku). *Gwiezdne wojny* także Lucasowi dały poczesne miejsce wśród wybitnych twórców w swojej dziedzinie aktywności kreatywnej. Tymczasem przy tworzeniu scenariusza *Gwiezdných wojen* Lucas wykorzystał bardzo znane już wówczas wątki i konwencje: „spaghetti westerny”, filmy o samurajach Akiro Kurosawy, film pt. *Bohater o tysiącu twarzy* i inne. Sukces kreatywnego dzieła to nie tylko paradoksalnie wyizolowane osiągnięcie intelektu twórcy – na powodzenie składa się wiele innych czynników. Idealizowanie twórców jest zjawiskiem powszechnym, ale w dyskursie naukowym ważny jest obiektywizm. Można powiedzieć, używając makroekonomicznej nomenklatury, że naukowy „output” Keynesa jest bardziej popularny niż naukowy „input”. John Maynard Keynes jest najbardziej znany

¹ Prezentyzm [z łac. *praesens* – obecny i gr. *ismos* – wiedza] to kierunek analizy historycznej polegający na ocenie zdarzeń, faktów, poglądów i ocen z przeszłości ze współczesnej perspektywy, z przewagą wiedzy (*benefit of hindsight*).

² Keynes pochodził z dość zamożnej (*moderately prosperous*) rodziny. Ojciec, John Neville Keynes był także ekonomistą oraz dyrektorem administracyjnym w King’s College na Uniwersytecie w Cambridge.

jako twórca „teorii keynesizmu”. Jego najważniejsze dzieło to *Teoria ogólnego zatrudnienia, procentu i pieniądza* (ang. *The General Theory of Employment, Interest and Money*) [Keynes, 1985], opublikowane w 1936 roku. John Maynard Keynes znany jest także ze swojej pierwszej znaczącej publikacji pod tytułem *The Economic Consequences of the Peace* [Keynes, 1919], gdzie słusznie przewidział negatywne konsekwencje traktatu wersalskiego, a więc także pośrednio wybuch II wojny światowej. Jego prace miały duży wpływ na kształtowanie polityki gospodarczej wielu państw, szczególnie po 1945 roku. Keynesizm stanowił też ideologiczną podbudowę nacjonalizacji wielu dziedzin przemysłu w państwach Zachodu, a także teorię konwergencji. Keynesizm stał się podstawą dla rozwoju państwa opiekuńczego w niektórych krajach, a jego idee wpłynęły również na powstanie instytucji takich jak Międzynarodowy Fundusz Walutowy (IMF) i Bank Światowy. Niewielu polskich Czytelników wie, że zgodnie z ideą interwencjonizmu państwowego w 1967 roku założono w Wielkiej Brytanii nowe miasto „satelickie” niedaleko Londynu i nazwano je, dla uczczenia dwóch słynnych ekonomistów Milton Keynes (liczba ludności 260 tys.).

Jak wiadomo, Keynes zwrócił uwagę na rolę popytu efektywnego w gospodarce, argumentując, że rząd może *interweniować*, aby stabilizować gospodarkę i stymulować zatrudnienie poprzez kontrolowanie poziomu wydatków publicznych i inwestycji. Jego uwaga skupiła się na *wydatkach rządowych*. Ale czy rzeczywiście dostrzeżenie wpływu wydatków rządowych na kondycję gospodarki było aż tak odkrywcze? W czasach, gdy fiskalizm państwa był minimalny, a udział budżetu państwa w PKB również niewielki (do drugiej połowy XIX w.), lwią część wydatków rządowych przeznaczano na budżet obronny i działania wojenne. W trakcie wojny trzydziestoletniej miały miejsce masowe rekwizycje i wymuszone kontrybucje na rzecz armii, które akurat opanowały dany teren objęty walkami. Armie znaczną część zagarniętych środków pieniężnych wydawały następnie „lokalnie”, a pieniądź „wracał” (częściowo) do ograbionych. Wieki XVIII i XIX były okresem olbrzymich inwestycji w budowę twierdz, także na terenie będącej pod zaborami Polski. Nietrudno było zauważyć pozytywny wpływ na gospodarkę lokalną. Jeśli armia wydawała część kontrybucji lokalnie, mogło to przynieść korzyści lokalnym przedsiębiorcom. Przy budowie Twierdzy Poznań (*Festung Posen*) Prusacy zatrudniali w pewnych momentach nawet ponad 5 tys. robotników. Oficerowie stacjonujących w twierdzy pododdziałów stanowili dodatkowy zastrzyk dla lokalnej gospodarki. Ich żołd był opłacany z uprzednio zebranych podatków i długu państwowego. Jak wiemy, Keynes studiował matematykę, ale także historię. Znał historię XVIII i XIX wieku. Wielkie rządowe inwestycje i ich wpływ

na lokalne gospodarki można było zaobserwować na wiele lat przed Keynesem. Reasumując, koncepcja „najpierw zabierz, a później oddaj” pod różnymi postaciami była wiedzą powszechną dla dobrze wykształconego historyka znającego rozwój gospodarczy świata. Trzeba było ją jedynie „oprawić” w model ekonometryczny i nadać znaczenie polityczne – oczywiście we właściwym czasie.

Keynes – obywatel imperium

W ostatnich latach życia Keynesa jego ojczyzna nadal była najrozleglejszym na świecie imperium. Wielka Brytania miała najpotężniejszą na kuli ziemskiej flotę wojenną zdolną do jednoczesnego prowadzenia wojny z drugą i trzecią flotą globu. Funt brytyjski był globalną walutą. Kolonie dostarczały Wielkiej Brytanii niezbędnych surowców, w tym m.in. ropy naftowej, a także żywności. Czasy, gdy Wielka Brytania tworzyła prawie 10% światowego PKB, były nadal pamiętane wśród brytyjskich elit. Ekonomista pracujący wówczas w Wielkiej Brytanii patrzył na świat, który w dużej części „należał” do jego kraju. Pod koniec lat 30. XX wieku w Wielkiej Brytanii tylko 10 procent siły roboczej było zatrudnione w przemyśle. Symbolem nowoczesności były samochody, których w Wielkiej Brytanii pod koniec życia Keynesa było według niektórych szacunków nawet dwa miliony (w stosunku do ok. 40 tys. samochodów w II Rzeczypospolitej). Co prawda globalna dominacja Wielkiej Brytanii nieco osłabła po I wojnie światowej na rzecz USA, ale nadal w sercach Brytyjczyków tkwił „kompleks wyższości” (ang. *superiority complex*). Od przekonania, że dany kraj może manipulować sytuacją gospodarczą na świecie (*Salt water? British water!*) do przekonania, że może to robić rząd swoimi działaniami monetarnymi, nie jest daleko. Obranie perspektywy Wielkiej Brytanii a.d. 1918, która była dominującą gospodarką globalną, może także usprawiedliwiać bądź wyjaśniać niedostrzeżenie przez Keynesa słabości swojej teorii polegającej na tym, że część dodatkowych dochodów generowanych przez interwencje rządowe może „uciec” z gospodarki, na przykład w wyniku importu, oszczędności czy spłat długów (*leakage*).

Keynes – spekulant giełdowy

Na stan wiedzy i wyobraźni Keynesa z pewnością miały wpływ jego zainteresowania rynkami finansowymi. Spekulował nie tylko na akcjach i cenach towarów, ale także na walutach, między innymi na marce niemieckiej przed Wielkim Kryzysem. Wielki kryzys finansowy lat 20. XX wieku można uznać za epokę drapieżnego kapitalizmu. Brak ograniczeń finansowych i niskie koszty prowadzenia działalności gospodarczej doprowadziły do spektakularnego

postępu w dziedzinie technologii oraz rozwoju cywilizacyjnego w najbardziej rozwiniętych gospodarkach świata, do których niewątpliwie należała Wielka Brytania wraz z jej potężnym imperium.

Globalne spojrzenie na gospodarkę, wiedza historyczna³ oraz swego rodzaju doskonały „punkt widokowy” na całą gospodarkę światową, jaki stanowiła wówczas Wielka Brytania, doprowadziły do sformułowania przez Keynesa postulatu, aby „polityka rządu kreowała popyt krajowy” w miejsce spadającego popytu prywatnego w celu zapewnienia pełnego zatrudnienia.

Keynes był także, używając współczesnej nam terminologii, „praktykiem”. Przed krachem w 1929 roku grał na giełdzie, ale nie odnosił spektakularnych wyników. W 1928 roku stracił wiele z zarobionych pieniędzy, między innymi inwestując w The Austin Motor Car Company, która utraciła pod koniec dekady 75% wartości. Keynes podobnie jak Izaak Newton był absolwentem Cambridge University. Newton w 1720 roku stracił pokaźną sumę, inwestując w zakończony porażką projekt finansowy nazwany potem the South Sea Bubble. Studiowanie biografii Newtona także miało wpływ na przemyslenia Keynesa. W szczególności Keynes zwrócił uwagę na nieprzewidywalność rynków finansowych i przeciwstawił ją przewidywalności inwestycji/interwencji rządowych (*uncertainty gap*). Keynes pisał o „zwierzęcych instynktach”, które pchają inwestorów bardziej do działania niż do powstrzymania się od działania. To z kolei zwróciło jego uwagę na szanse rynkowe, jakie dają spadki na giełdzie i inwestowanie w „fundamenty” (to znaczy w wartość księgową spółek, potencjał do wypłacania dywidend itp.). Ta zmiana postrzegania rynków dała Keynesowi odwagę do zainwestowania w mocno przecenione spółki energetyczne w Stanach Zjednoczonych. Rok później potroił on wartość swoich aktywów.

Podsumowanie

Keynes jest znany przede wszystkim z siły wpływu, jaki jego myśli miały na rozwój ekonomii (wspomniany wcześniej „output” intelektualny). „Keynes postrzegany jest przez wielu badaczy jako geniusz ekonomii” [Mączyńska, Gorynia, Urbaniec, 2023]. W tym opracowaniu zwrócono uwagę na szeroką gamę aktywności, inspiracji i doświadczeń, które niewątpliwie miały wpływ na powstanie epokowego

³ Keynes studiował zarówno historię, jak i matematykę. Z punktu widzenia psychologii kreatywności to doskonała kombinacja orientacji humanistycznej i analitycznej, której brakuje niektórym przedstawicielom nauk ekonomicznych młodszego pokolenia, zorientowanych na stosowanie metod ilościowych.

działa Keynesa – zdarzenia te stworzyły efekt synergii z „geniuszem” Keynesa tak samo, jak wybitnie sprzyjające środowisko (przynależność do brytyjskich elit z Cambridge University, obywatelstwo Zjednoczonego Królestwa w schyłkowym okresie dominacji globalnej) i oczywiście okres Wielkiego Kryzysu 1929–1933, kiedy to powstał jego esej pt. *Ekonomiczne perspektywy dla naszych wnuków*. Keynes należał niewątpliwie do tego, co kanadyjski ekonomista Richard Florida nazywałby *core creative class*. Wśród wielu znanych teorii kreatywności, a także teorii przywództwa, poczytne miejsce zajmuje teoria ducha czasu, czyli *Zeitgeist*. Głosi ona, że posiadanie niezbędnych kompetencji i inspiracji, a także stymulacji ze strony otoczenia nie zawsze wyjaśnia sukces danego wynalazku lub idei. W przypadku Keynesa można zaryzykować tezę, że gdyby Keynes urodził się jedno pokolenie wcześniej, a szczyt swojej aktywności twórczej miałby w czasach wiktoriańskich, prawdopodobnie nie stworzyłby swojej teorii. Nie umniejsza to jednak oczywiście zasług wielkiego brytyjskiego ekonomisty dla rozwoju myśli ekonomicznej. Przytoczone w niniejszym opracowaniu fakty i opinie powinny przypominać ekonomistom, że ekonomia jest nauką społeczną (*social science*), a nie nauką ścisłą. Jak głosi angielskie powiedzenie, wielkie umysły myślą podobnie (*great minds think alike*). Ekonomistów takich jak Keynes na świecie mogło być więcej (a wśród nich Michał Kalecki), ale dzięki zbiegowi sprzyjających okoliczności (*serendipity*, *Zeitgeist*) to dzięki temu brytyjskiemu ekonomiście możemy mówić o „keynesizmie”.

Bibliografia

- Accominotti O., Chambers D. [2016]. If You're So Smart: John Maynard Keynes and Currency Speculation in the Interwar Years (2016), za: Accominotti O., Chambers D., *The Journal of Economic History*, p. 342–386, <http://www.jstor.org/stable/43917289> (2024-02-12).
- Fazlagić J. [2023]. *Szkoła przyjazna dla kreatywności. Czynniki sukcesu*, Warszawa: Difin.
- Florida R. [2002]. *The Rise of the Creative Class*, New York: Basic Books.
- Kaufman J.C. [2009]. *Creativity 101*, New York: Springer Publishing Company.
- Keynes J.M. [1919]. *The Economic Consequences of the Peace*, London: Macmillan & Co., Limited.
- Keynes J.M. [1985]. *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza*, Warszawa: PWN.
- Keynes J.M. [2024]. Keynes J.M., British economist, *Encyclopaedia Britannica* (2024), <https://www.britannica.com/biography/John-Maynard-Keynes> (2024-02-15).
- Mączyńska E., Gorynia M., Urbaniec M. [2023]. *Keynes a współczesność. Ekonomiczne perspektywy dla naszych wnuków*, Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne, <https://www.pte.pl/aktualnosci/posty/keynes-a-wspolczesnosc-ekonomiczne-perspektywy-dla-naszch-wnukow> (2024-02-15).
- Walsh J. [2021]. *Investing with Keynes*, Cambridge: Pegasus. ■